

Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії Східнього Словянства.

Поставлена організаційним з'їздом російських фільологів справа раціонального укладу історії Словянства в задуманій Словянській Енциклопедії¹⁾ дає мені нагоду порушити справу схеми історії Східнього Словянства. Я не раз порушував уже справу нерациональностей в звичайній схемі «руської» історії²⁾, тепер хотів би обговорити се питання трохи повнійше.

Звичайно прийнята схема рускої історії всім звісна. Вона починається з перед-історії Східньої Європи, звичайно про не-славянську колонізацію, потім іде мова про розселення Словян, про сформованне Київської держави; історія її доводиться до другої половини XII в., потім переходять до в. кн. Володимирського, від нього — в XIV віці, до кн. Московського, слідить ся історія Московської держави, потім Імперії, а з історії українсько-руських і білоруських земель, що лишали ся по за границями Московської держави, часом беруться деякі важніші епізоди (як держава Данила, сформованне в. кн. Литовського і унія з Польщею, церковна унія, війни Хмельницького), часом не беруться зовсім, а в кождім разі з прилученням до Російської держави, сі землі перестають бути предметом сеї історії.

Схема ся стара, вона має свій початок в історіографічній схемі московських книжників, і в основі її лежить ідея генеалогічна — генеалогія

1) Писано з нагоди пляна словянської історії, виробленого історичною підсекцією з'їзда.

2) Нпр. в Записках Наукового товариства імени Шевченка т. XIII, XXXVII і XXXIX, бібліографія, оцінки праць Милюкова, Сторожева, Загоскіна, Владимирського-Буданова (завважу, що з моїх заміток до книги д. Милюкова, Очерки по історії рускої культури, зробив ужити проф. Филевич в своїй рецензії праці д. Милюкова, в час. «Новое Время», покликаючись на них на попере своїх гадох, зовсім противних тим, якими подиктовані були мої замітки). Також в приготованім до друку «Очерку історії українського народу».

московської династії. З початком наукової історіографії в Росії, сю схему положено в основу історії «Россійского государства». Потім, коли головна вага перенесена була на історію народу, суспільности, культури, й «русская история» стала зближати ся до того, щоб стати історією великоруського народу й його культурного життя, задержано ту ж схему в її головних моментах, тільки стали відлітати епізоди що далі то більше. Ту ж схему, в простішій формі прийняла наука «історії русского права», складаючи ся з трох відділів — права Київської держави, московського й імперського.

Через таку традиційність, через таке довге уживання, до сеї схеми привикли й її невгоди, нераціональності не вражають прикро, хоч вона повна таких нераціональностей, і то дуже великих. Я вкажу деякі, не маючи претенсії вичислити їх всі.

Передо всім дуже нераціональне сполучування старої історії полудневих племен, Київської держави, з її суспільно-політичним укладом, правом і культурою, з Володимиро-московським князівством XIII—XIV вв., так наче се останнє було його продовженням. Се можна було московським книжникам, — для них досить було генеалогічного преемства, але сучасна наука шукає генетичної звязи і не має права звязувати «київський період» з «володимирським періодом», як їх невідповідно називають, як стадії того самого політичного й культурного процесу. Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народности, українсько-руської володимиро-московська — другої, великоруської¹⁾. Сю різницю хотіла була затерти Пог'одінська теорія, населивши Подніпрове X—XII вв. Великоросами й казовши їм потім, в XIII—XIV вв., відси виенігрувати, але я сумніваю ся, що хто небудь схоче тепер боронити стару історичну схему сею ризиковною, всіми майже полишеною теорією. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV—XVI в. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корени, і відносини до неї Київської можна б скорше прирівняти нпр. до відносин Римської держави до її гальських провінцій, а не преемства двох періодів в політичній і культурній життю Франції. Київське правителство пересадило в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської

1) Ся свідомість починає потрохи проходити в науку. Досить ясно напр. висловлює сю думку укладчик «Русскої исторіи съ древнѣйшихъ временъ», виданої московським кружком помочи самоосвітї (Москва, 1898), д. Сторожевъ; він з натиском підносить, що «Русь дніпровська і Русь північно-східня два зовсім відмінні явища; історію їх творять неоднаково дві особні часті русскої народности». Ліпше сказати — дві народности, оба омнуги баламуцтвъ, звязаних з теорією «єдинства русскої народности».

народности. Етнографічна і історична близькість народности українсько-руської до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань— вони жили своїм життям по за своїми історичними стичностями і стрічами.

Тим часом, наслідком пришивання Київської держави на початок державного й культурного життя великоруського народа що бачимо? Історія великоруської народности зістаєть ся властиво без початку. Історія сформовання великоруської народности досі зістаєть ся не виясненою, через те що її історію починають слідити від середини XII в.¹⁾, і за київським початком сей свійський початок зовсім неясно представляєть ся людям, що вчили ся «русскої історії». Не слідить ся докладно за процесом реценції й модифікації на великоруським ґрунті київських суспільно-політичних форм, права, культури; в таких формах, які мали вони в Києві, на Україні, їх по просту включають в інвентар великоруського народа, «Русскаго государства». Фікція «київського періода» не дає можности відповідно представити історії великоруської народности.

Тому, що «київський період» прилучаєть ся до державної й культурної історії великоруського народа, зістаєть ся без початку й історія українсько-руської народности. Підтримуєть ся старе представлення, що історія України, «малорусского народа», починаєть ся доперва з XIV—XV віком, а що перед тим — то історія «общерусская». Ся знов «общерусская історія» свідомо і несвідомо на кождім кроці підмінюєть ся понятєм історії державної і культурної великоруського народа, і в результаті українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV—XVI вв. як би щось нове, мов би її перед тим там не було, або вона на історичного життя не мала.

Зрештою історія українсько-руської народности зістаєть ся не тільки без початку, а і в виді якихось кавалків, *disjecta membra*, не повязаних між собою органічно, розділених прогалинами. Одинокий момент, що вирізняєть ся й може лишити ся ясно в пам'яті — се козачина XVII в., але дуже сумніваю ся, щоб хтось, хто вчив ся «русскої історії» по звичайній схемі, потрапив звязати її в своїм представленню з ранішними і пізнішими стадіями історії української народности, мислив би сю історію в її органічній цілості.

Ще гірше виходить на сій схемі народність білоруська — вона пропадає зовсім за історією держави Київської, Володимиро-московської, банавить і за в. кн. Литовським. Тим часом хоч вона не виступає в історії ніде виразно як елемент творчий, але роля її не маловажна — вкажу хоч би на значінне її в сформованню великоруської народности, або в історії

1) Гарні початки, зроблені нпр. книжкою Корсакова «Меря и Ростовское княженіе», не були потім розвинені успішно.

в. кн. Литовського, де передо всім її, з поміж слов'янської людности сеї держави, належала культурна роля супроти далеко низше розвинених литовських племен.

Заведенням до «русскої історії» в. кн. Литовського хотіли поправити односторонність і неповноту традиційної її схеми. В історії, здається, перший сю гадку з натиском підвіс Устрялов, а Иловайській, Бестужевъ-Рюминъ і ин. пробували викладати паралельно історію «Руси западної», себто в. кн. Литовського, й «Руси восточної», себто Московської держави. В науці історії права потребу включення в. кн. Литовського пропагує школа проф. Владимирського-Буданова, хоч не дала ще ані загального курсу «історія русского права», де було б включене в. кн. Литовське, ані особного курсу права сього останнього.

Се поправка, але вона сама потребує ріжних поправок. В. кн. Литовське буде тілом дуже гетерогенним, не одностайним. В новійшій науці легковажить ся, навіть зовсім ігнорується значіння литовської стихії. Слідження преемства права стороруського з правом в. кн. Литовського, значіння слов'янського елемента в процесі творення й розвою в. кн. Литовського привело сучасних дослідників внутрішнього устрою сеї держави до крайности, що вони зовсім ігнорують елемент литовський — навіть не ставлять питання про його впливи, хоч безперечно ми мусимо числити ся з такими впливами в праві й устрою в. кн. Литовського (от хоч би — вкажу лише ехемплі gratia — інститут «койминців»). Потім, лишаючи литовський, — сам слов'янський елемент в. кн. Литовського не одностайний: маємо тут дві народности — українсько-руську й білоруську. Українсько-руські землі, з внімком Побужа й Пиньщини, були досить механічно звязані з в. кн. Литовським, стояли осторонь у нїм, жили своїм місцевим житєм, і з Люблинською унією перейшли безпосередно в склад Польщі. Протівно, білоруські землі дуже тісно були звязані з в. кн. Литовським, мали на нього величезний вплив — в суспільно-політичній укладі, праві й культурі (як з другого боку самі підпали дуже сильному впливу суспільно-політичного й культурного процесу в. кн. Литовського), й зістали ся в складі його до кінця. Таким чином історія в. кн. Литовського далеко тісніше звязана з історією білоруської народности, ніж українсько-руської, що чимало підпала впливу його історії, але дуже небогато мала на нього впливу (тільки посередно — о скільки білоруська народність передавала право й культуру, насажені Київською державою, але так само посередно, через політику литовського правительства, українсько-руська народність приймала не одно, що йшло від білоруської — впр. білоруські елементи актової мови, прийнятої литовським правительством).

Отже включення історії в. кн. Литовського в «русську історію» не за-

ступить прагматичного представлення історії народностей українсько-руської й білоруської. Для історичного представлення суспільного й культурного процесу українсько-руської народности вистане зазначення тих кількох моментів з історії в. кн. Литовського, що мали для неї безпосереднє значіння¹⁾. Більше з неї увійшло б у історію білоруської народности, але в цілості включати історію в. кн. Литовського в «руську історію» нема причини, коли се має бути не «історія Росії», себто історія всього того, що коли небудь діяло ся на території її, і всіх народностей і племен, що її заляднують (так її програму, здається, тепер ніхто не ставить, хоч ставити такеж можна), а історія народностей руських, або східно-словянських²⁾ (уживаю часом сього терміну, аби обминути неясности й баламуцтва, які випливають з неоднакового уживання слова: «русский»).

Взагалі історія державних організацій грає все ще за-багато ролі в представленню «руської історії», чи історії Східного Словянства. В теорії признаєть ся давно, що головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народа, суспільности. Політичне, державне жите, розумієть ся, чинник важний, але поруч нього існують инші чинники—економічний, культурний, що мають часом меньше, часом більше значіння від політичного, але в кождім разі не повинні лишати ся в тіни по за ним. З руських чи східнословянських племен держава найбільше значіння мала, найтісніше звязана була з житем народа у народности великоруської (хоч і тут по за межами національної, володимиро-московської держави бачимо такі сильні явища, як вічеве жите новгородсько-псковське). Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливами ріжних державних організацій—сі впливи на її національне жите повинні бути визначені, але політичний фактор сходять в її історії в сих бездержавних століттях на підрядну ролю попри факторах економічних, культурних, національних. Те саме треба сказати про народність білоруську. Для сеї останньої великоруська національна держава стає історичним фактором властиво тільки від 1772 р. На історію України вона починає впливати столітєм скорше, але тільки одним краєм. Те виїмкове, виключне значіння, яке має історія великоруської держави в сучасній схемі «рус-

1) В такім дусі старав ся я використати історію в. кн. Литовського в IV т. моєї «Історії України-Руси», що обіймає часи від половини XIV в. до 1569 р.

2) Один з визначніших сучасних систематиків—проф. В.-Буданов ставить задачею науки історії русского права історію права «русского народа», не Російської держави, тому виключає з неї національні права не-руських народностей Росії, а вважає інтегрального частію право руських народностей, які не входили в склад Російської держави. Такий погляд бачимо і у иньших дослідників, хоч він так само не переводиться консеквентно у них, як і у самага В.-Буданова (див. мою рецензію його курсу в XXXIX т. Записок н. тов.; Шевченка, бібл. с. 4).

скої історії, має вона властиво наслідком підміни поняття історії «русского народа» (в значінню руських, східнослов'янських) народностей поняттям історії великоруського народу.

Взагалі в тім що зветь ся «русскою історією» я бачу комбінацію, чи властиво — конкуренцію кількох понять: історія Російської держави (сформовання й розвою державної організації й її території), історія Росії, себто того, що було на її території, історія «русских народностей», і нарешті — історія великоруського народу (його державного й культурного життя). Кожде з сих понять, в консеквентнім переведенню, може бути вповні оправданим предметом наукового представлення, але при таким комбінованню ріжних понять, повного представлення, консеквентного переведення не дістає ані одно з них. Найбільше входить в схему «русскої історії» з понять історії Російської держави і великоруського народу. З розмірно невеликими перемінами й купюрами вона може бути перемінена на консеквентно й повно переведену історію *великоруською народа*. «Честь и мѣсто» історії сеї найбільшої з слов'янських народностей, але поважанне до її першинства й важної історичної ролі не виключає потреби такогож повного й консеквентного представлення історії иньших східно-слов'янських народностей — українсько-руської й білоруської. Історії Східного Слов'янства таки не заступить історія великоруського народу, його державного й культурного життя, і ніякі мотиви не дадуть права з'ігнорувати історію білоруської, і ще менше — українсько-руської народности, або заступити їх повириваними з них і попришиваними до історії великоруського народу клаптиками, як то практикуеть ся тепер. Зрештою як тільки «русская история» буде широ і консеквентно зреформована в історію великоруського народу, його державного й культурного життя, так історія українсько-руської і білоруської народности, я певний, вийдуть самі собою на чергу й займуть відповідне місце побіч великоруської. Але для сього наперед треба попрощати ся з фікцією, що «русска історія», підмінювана на кождім кроці великоруською, то історія «общерусска».

Такий погляд сидить іще досить твердо, хоч на мій погляд він, о скільки не стоїть на услугах політики, являєть ся пережитком старомосковської історіографічної схеми — пережитком, де що прилаженим до новіших історіографічних вимог, але в основі своїй таки нераціональним. Історія великоруська (такою стає ся «русска історія» від XII—XIII вв.) з українсько-руським (київським) початком, пришитим до неї, се тільки калікувата, неприродна комбінація, а не якась «общерусска» історія. Зрештою «общерусскої» історії й не може бути, як нема «общерусскої» народности. Може бути історія всіх «русских народностей», кому охота їх так називати, або історія Східного Слов'янства. Вона й повинна стати на місце теперішньої «русскої історії».

В деталях я не маю заміру викладати схему такої нової конструкції історії Східного Словянства. Пятнадцять літ я спеціально працюю над історією українсько-руської народності й виробляю її схему як у загальних курсах, так і спеціальніших працях. По сій схемі укладаю я свою історію України-Руси, і в такому же виді представляю собі історію «руських» народностей. Не бачу трудностей, аби була зроблена подібним способом історія білоруської народності, хоч би вона випала менше багато ніж історія українсько-руська. Історія великоруської народності майже готова — треба тільки обробити її початок, замість пришитого до неї тепер київського початку, та вичистити від різних епізодів з історії України й Білоруси — се вже й так майже зроблене істориками великоруського народу й суспільности.

Найбільше раціональне здаєть ся мині представлення історії кожної народности з окрема, в її генетичнім преемстві від початків аж до нині. Се не виключає можливости представлення синхроністичного, подібно як укладаються історії всесвітні, в інтересах перегляду, з педагогічних, щоб так сказати, мотивів.

Се деталі, й вона мене інтересують мало. Головні принципи: требаб усунути теперішній еkleктичний характер «руської історії», сшиванне до купи епізодів з історії різних народностей, консеквентно превести історію східно-словянських народностей і поставити історію державного життя на відповідне місце з иньшими історичними факторами. Думаю, що й прихильники нинішньої історичної схеми «руської історії» признають, що вона не бездоганна, і що в своїх спостереженнях я виходив від правдивих її хиб. Чи сподобають ся їм ті принципи, які я хотів би положити в основу її реконструкції — се вже иньша справа.

Мих. Грушевський.

У Львові, 9 (22) ІХ. 1903.